

UMRAN KURAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HALDUN'UN
PEYGAMBER TASAVVURU¹

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTOPRAK²

ÖZET

İbn Haldun, İslam toplumunun yetiştirdiği özellikle Sosyoloji alanındaki çalışmalarıyla temayüz eden bir şahsiyettir. Üzerinde en fazla konuşulan teorisi, “Umran” kavramıdır. O, toplumu farklı vecheleriyle incelemekte, tespitler yapmakta ve teklifler sunmaktadır. İnsan, toplumsal bir varlıktır. Tek başına yaşayan bir yapısı yoktur. Toplum varsa, onu idare edecek önderlerin de olması kaçınılmazdır. Toplum idare eden mercilerden birisi de peygamberlerdir. İbn Haldun, *Mukaddime*'nin farklı yerlerine serpiştirilmiş olarak peygamber anlayışı hakkında tespitler ve teklifler sunmaktadır. Biz bunları altı ana başlıkta inceledik. “Yaşadıkları Toplumun Asil İnsanları”, “Beşer ve Beşer Üstü Peygamber”, “Rüyanın Nübüvvetin Bir Parçası Olması”, “Peygamberlerin Gayb Bilgisi”, “Peygamberlerin İsmeti”, “Mucizeler”, “Peygamberlerin Gelmesiyle Kahinliğin Bitirilmesi”. Nübüvvetin delillerini konu alan kitaplar incelendiğinde, İbn Haldun'un düşünceleriyle hem benzeşen ve hem de ayrılan noktalar bulunduğunu tespit etmek mümkündür. Peygamberlerin görevlerinden sıdk, emanet, tebliğ ve fetanet olarak klasik kitaplarımızda zikredilen konuların yanında, ahlaki yönü ön plana çıkarması önem arz etmektedir. İbn Haldun, toplumların inşa sürecinde ahlakın önemine atıf yapmaktadır. Bu noktada, Peygamberin vahiyden önceki ve sonraki hayatını bütüncül ele almaktadır. Bununla birlikte peygamberlerin hem toplumsal hayatın merkezinde yer aldığını, hem de umranın çıkarlarını gözeten bir siyaset izleyen role sahip olduğunu düşünmektedir.

Anahtar Kelime: İbn Haldun, Peygamber, Tasavvur, Hadis, Umran

THE PROPHET IDEA OF IBN KHALDUN ON THE FRAME OF UMRAN THEORY

ABSTRACT

Ibn Khaldun is a person raised by the Muslim community who showed himself especially with his studies in Sociology. The most talked about theory of Ibn Khaldun is the concept of “Umran”. He analyzes society with different aspects, makes determinations and offers proposals. Human is a social being. Human does not have a structure that lives alone. If society exists, it is inevitable that there will be leaders who will

¹ Bu Makale 21-23 Ekim 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa.oztoprak@hotmail.com

rule them. It one of the structures that governing society is also the Prophets. Although Ibn Khaldun is interspersed with the different parts of Muqaddima, he presents suggestions and proposals about the understanding of the Prophet. We studied these the six main chapters; “Those Noble People of Society, Human and Superhuman Prophet, Being a Part of the Prophethood of the Dream, Secret Knowledge of Prophets, Innocence of Prophets, Miracles, The Ending of the Soothsaying with the Coming of the Prophets”. When the books about the prophecies of the prophets are examined, it is possible to determine that there are points which are similar to Ibn Khaldun’s thoughts and separated. It is important to be foregrounded that the moral aspects of the prophets as well as the duties of the prophets mentioned in our classical books, as truthfulness, reliability, declaration and intelligence. Ibn Khaldun refers to the importance of morality in the construction process of societies. At this point, he deals with the life of the Prophet before and after the revelation as a whole. However, he thinks that the Prophets are at the center of social life and have a role following a politics that takes into account the interests of Umran.

Keywords: Ibn Khaldun, Prophet, Prophet Idea, Hadith, Umran

GİRİŞ

Peygamberler, dünya kurulduğundan itibaren günümüze kadar toplumların inşa süreçlerinde yönlendirici etkiye sahip olmuşlardır. Çünkü bir peygamber, sadece dini lider değil, onunla birlikte hayatın her safhasında belirleyici faktördür. Bu kadar çok yönlü bir etkileşim gücü olan otoriteyi iyi anlamak sonraki dönemde gelecek için doğru sonuca ulaşma açısından önemlidir. Toplumların peygamber tasavvurları, aynı zamanda onların dini yönleri belirleyici bir etken olmuştur.

İslam toplumu, Allah Rasulü’nün vefatından günümüze kadar farklı peygamber tasavvurlarıyla karşılaşmaktadır. Bazıları, Peygamberi sadece dini alana hasr ederken diğer bir kısmı ise O’nun hayatının tamamındaki eylemlerini dini olarak telakki etmişlerdir. Yaklaşımlara bakıldığında genellikle toptancı bir metot takip edilmektedir. Meseleler bağlamında değerlendirilmekten ziyade nasıl anlaşılması gerektiği şekilde ele alınıyorsa sonuç kastedilenden farklı olabilmektedir. Toplumun peygamber algısı üzerine bir araştırma yapıldığında, ortaya çıkan sonucun büyük oranda belirli dini gün ve ibadetlerle sınırlı olduğunu tespit etmek mümkündür³. O’nun asıl gönderildiği ve anlatıldığı Kuran ve Sünnet

³ Toplumdaki Peygamber tasavvurunu farklı şekillerde görmek mümkündür. Bunları şu şekilde zikredebiliriz: Belirli gün ve gecelerde peygamberi hatırlayanlar, çocuklarına Muhammed, Hira, Zehra ve Fatıma gibi isimler

UMRAN KURAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HALDUN'UN PEYGAMBER TASAVVURU

temelli bir yaklaşım ise bundan büyük oranda uzaklaşıldığı görülmektedir. Toplumların peygamber tasavvuru düşünüldüğünde bir toplum bilimci olan İbn Haldun'un konu ile alakalı değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

İbn Haldun, sekizinci asırda yaşamış, tarihçi, edip, devlet adamı ve önemli İslam toplum bilimcilerinden birisidir.⁴ Müslüman toplum bilimci denilince akla gelen ilk isimlerdendir. Türkiye'de hakkında oldukça fazla araştırma⁵ yapılmış olan İbn Haldun'un çalışmamız açısından ziyadesiyle katkılar sunacağı muhakkaktır. Onun bir müslüman olarak toplumsal olayları değerlendirdiği İslam kültürüne ve meselelere bakışına fevkalade katkılar sağlaması muhtemeldir. Çünkü onun “*umran kuramı*” Peygamber tasavvurunda önem arz etmektedir. Meselelere toplumsal düzeyden bakabilmenin anlamını taşıyan düşüncesi peygamber tasavvurunda da kendini göstermektedir. O, tespit ettiği peygamber tasavvuruna ait düşüncelerinde büyük oranda meselenin toplumsal yönüne işaret etmektedir. Ayet ve hadisleri yorumlarken sosyal boyutu dile getirmektedir.

Çalışmamızda İbn Haldun'un *Mukaddime* isimli eseri baz alınmıştır. Kitabü'l-İber çalışmasının birinci bölümünü teşkil eden eser, zamanla ayrı olarak değerlendirilmiştir.⁶ Eserdeki peygamber anlayışına dair düşünceleri tespit edilmiştir. Söz konusu tespitler yedi

koyanlar, hadis başlığı altında sahihini sakiminden ayırmadan her ne gelirse büyük bir ta'zimle kabul edenler, sadece Kuran'ın yeterli olduğunu düşünüp sünneti dışlayanlar, hayatında İslam'dan bir eser bulunmayan kişilerin Peygamberden bahsedildiğinde gözyaşı döküp daha sonra gayri İslami hayata devam edenler vs. Toplumda meydana gelen peygamber tasavvurunda ifrad tefrid denilen seviyelerde bir yaklaşım söz konusudur. Bilinçli olarak hareket edenlerin sayısı ise az görünmektedir. Meselenin bu noktaya gelmesinde, aileden başlayan, dini ilimleri öğreten ve müesseseleri yöneten kurumlara kadar geniş yelpazede mesuliyeti bulunanlardan söz etmek mümkündür.

⁴ Hayatı için bakınız: Uludağ, Süleyman, “İbn Haldun”, *DİA*, Ankara, 1999, XIX, 538-543; Görgün, Tahsin, “İbn Haldun”, *DİA*, Ankara, 1999, XIX, 543-555.

⁵ Türkiye'de İbn Haldun üzerine dört sempozyum düzenlenmiştir. Bunlara ilaveten şunları zikredebiliriz: Albayrak, Ahmet, “Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, cilt: IX, sayı: 9, s. 589-602; Demircioğlu, Aytekin, “Gazali ve İbn Haldun'da Narsistik Yönelimler = Narsistic Tendencies of Ghazali and Ibn Khaldun”, *[UHIVE] Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 3, s. 62-76; el-Husri, Satı, “İbn Haldun Sosyolojisi”, çeviren: Mehmet Bayyigit, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, sayı: 4, s. 223-230; Gümüş Böke, Emine, “İbn Haldun ve Fıkıh İlimine Dair Görüşleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24, s. 93-107; Okumuş, Ejder, “İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 1999, cilt: IV, sayı: 6 (1), s. 183-209; Köktaş, Yavuz, “İbn Haldun'un Mukaddime Adlı Eserinde Hadis İlimleri ve Hadis-Sosyoloji İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: VII, sayı: 1, s. 299-343; Yıldırım, Yavuz “Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 4, s. 139-174.

⁶ Mukaddime geleneğimizle alakalı bilgi için bk: Durmuş, İsmail, “Mukaddime”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 116.

başlık altında toplanmıştır. Konular sadece İbn Haldun'un nakillerine bırakılmamış aynı zamanda İslam düşüncesindeki iz düşümleri ve alimlerin değerlendirmeleriyle mukayeseli bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Meseleleri etraflıca anlatma gayreti içinde olunmuştur. İbn Haldun'un konu ile alakalı farklı yaklaşımları özellikle belirtilmiş, tespitlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Başlıkların sıralanışı, peygamber tasavvurunun toplumsal yönlerinden diğer âlimlerin bahisleriyle ortak olan maddelere doğru olmuştur.

1. PEYGAMBERLER YAŞADIKLARI TOPLUMUN ASİL İNSANLARIDIR

Peygamberlerin alametlerinden birisi, kabileleri içinde asil bir soya sahip olmalarıdır. Asil soydan kastedilen, nesebinin tam, toplum içerisindeki ağırlığının, duruşunun herkes tarafından kabul edilmesi, sözünün etkisi ve güvenilirliğinin olması şeklinde anlaşılabilir.

Asil soy, üstünlük anlamına gelmemektedir. Toplum katmanları arasında üstün bir sınıf şeklinde anlaşılmalıdır. Asilliğin temel noktası, soyunun, ırkının, nesebinin belli, toplumun bir parçası olması, olumsuz yönlerle temayüz etmemesi vs. şeklinde değerlendirilebilir. Mekke toplumu düşünüldüğünde hür olanlarla köle olanlar şeklinde bir tasnifin olması bunun kanıtı şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü Kureş'in yapısına bakıldığında, yönetim ve değerlilik topluma dağıtılmış vaziyetteydi. Mesela, Kabe en önemli figürdür. Yıllık düzenlenen fuarlarda görev alma işi bütün kabilelere eşit oranda dağıtılmıştı. Su dağıtımı, fakir hacıları doyurma, Kabe'nin yönetimi ve kapıcılığı, savaş bayraktarlığı, borçları yönetme vs. farklı kabilelere verilmişti.⁷

Peygamberlerin sıfatlarını inceleyen kitaplar, asil olma başlığına yer vermemişlerdir. Onlar, meseleyi genellikle neseb ve hilye başlıkları altında genel ifadelerle ele almışlardır.⁸ İbn Haldun'un bu kelimeyi kullanmasının hareket noktasının umran kavramından kaynaklandığını ifade etmek gerekir. Asil insanın bunu göstereceği alan toplumdur. İbn

⁷ Utku, Nihal Şahin, İslamiyet Öncesi Arabistan I, www.sonpeygamber.info/islam-oncesi-donemde-arabistan.

⁸ Konu ile alakalı bakınız: Akın, Nimetullah, Delâ'ilü'n-Nübüvvenin İşlevselliği Üzerine, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2007, sayı: 8, s. 47-70; Özer, Zülküf, Ebû Hâtim er-Râzî'ye Göre Hz. Muhammed'in Peygamberlik Delilleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım, 2015; Yavuz, Yusuf Şevki, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 257-262, 2007, İstanbul.

UMRAN KURAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HALDUN'UN PEYGAMBER TASAVVURU

Haldun'un da umran teorisi sosyal yönlü bir kavram olduğu için şahsi bakış açısının Peygamberlerin sıfatlarına da etki ettiği anlaşılmaktadır. Öncelikle onun konuya bakışımını kendi ifadelerinden inceleyelim:

Sahîh bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Allah, ancak kavmi içinde (soyu ve kabilesi yönünden) güç ve kuvvet sahibi birini peygamber olarak gönderir”. Bir diğer rivâyette ise şöyle buyuruyor: “Allah, ancak varlıklı ve zengin olanı peygamber olarak gönderir” Herakles'in Ebû Süfyan'a sorduğu sorulardan biri de şudur: “Onun sizin aranızdaki yeri (soyu) nasıldır?” Ebû Süfyan: “O bizim aramızda asil bir soya sahiptir”. Herakles: “Peygamberler kavimleri içinde en asil soya sahip olanlar arasından gönderilir”.⁹ Bunun anlamı, peygamberin, kendisini kafirlerin saldırılarından koruyarak Allah'ın mesajını tebliğ etme görevini yerine getirmesini sağlayacak bir güç ve topluluğa sahip olmasıdır.¹⁰

İbn Haldun'un yer verdiği rivâyet, meseleyi gayr-ı müslim birisinin tespitiyle somut hale getirmektedir. Bu tespit, önceki ümmetlerin peygamberlerin sıfatları hakkında da bilgi vermektedir. Elçilerin asil insanlardan oluşması, gönderilen mesajın değerinden kaynaklanmaktadır. Değerli olanların değersizler aracılığı ile iletilmesi bizzat mesajın kendisine ve sahibine zarar verecektir. Allah Rasûlü'nün toplum içindeki konumu düşünüldüğünde tespitin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir. Hacerü'l-Esved'in taşınması süreci, el-Emin sıfatı, ticaret kervanlarının kendisine emanet edilmesi O'nun toplum nazarındaki konumunu göstermesi bakımından meseleyi açıklayan misallerdir.

2. BEŞER VE BEŞER ÜSTÜ PEYGAMBER

Hz. Peygamber hakkında yapılan değerlendirmelerde gözden kaçırılan bazı noktalar bulunmaktadır. Müslümanlar Peygamberi genellikle sadece bir elçi olarak görmektedirler. Dini bir rehber, önder olarak telakki etmektedirler. O, elçi olmakla birlikte, devlet başkanı, komutan, kadı/müftü, aile reisi, toplumun bir ferdi ve bir beşer vs. gibi birden fazla konuma sahip olduğunu anlamak gerekmektedir. Farklı yönlerini göz önünde bulundurmamayan bir

⁹ Buharî, Bed'u'l-Vahy, 6.

¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 130.

anlayış, O'nun her yaptığı fiili din olarak algılayacak ve kendi İslami anlayışına zarar verebilecektir.

İbn Haldun, Peygamberin görevlerini tanımlarken iki yönden bahseder. Bunlardan birincisi, din konusundadır. İnsanlara tebliğ etmekle emrolunduğu şer'i sorumlulukların gereklerine göre hareket ediyor ve insanları bu şekilde yaşamaya teşvik ediyordu. İkincisi, dünyevi siyasetin yürütülmesi ve bunun gereği olarak toplumun (Umranın) çıkarlarının gözetilip korunması. Çünkü bu ihmal edildiğinde düzen bozulur.¹¹

İbn Haldun, bir taraftan şer'i diğer taraftan umranın menfaatini gözetken bir göreve dikkat çekiyor. Bu tanımlamanın içinde aslında Peygamberin sadece bir elçi olmadığı O'nun aynı zamanda beşeri bir yönünün de olduğuna işaret vardır. Umranın menfaatini gözetmek aynı zamanda bireyleri düşünmektir. Dolayısıyla Peygamberin görevi hem dini hem de dünyevi maslahatı gözönünde bulunduran bir hareket tarzının olduğunu düşünmektedir.

İbn Haldun'un Peygamberin beşeri yönü ile alakalı tespitlerini değerlendirmeye almak gerekmektedir. Bu başlık altında da, Allah Rasûlü'nün bir insan/ beşer yönü hakkında İbn Haldun'un düşüncelerini, bunların genel İslami anlayış çerçevesinde hangi noktada durduğunu inceleyeceğiz. İbn Haldun'un Hz. Peygamber'in beşeri yönüne işaret eden değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Allah, peygamberleri belli bir vakitte beşerilikten soyutlanacak özellikte yaratmıştır. Bu vakit, vahiy almaları halidir. Allah onları bu fitrat üzere yaratıp şekillendirmiş, tabiatlarına yerleştirdiği hep iyi hal üzere olma ve ibadete yönelme özellikleriyle, onları beşer olmalarından kaynaklanan bedeni ve fiziksel engellerden arındırmıştır. İşte peygamberler, kendi kazanımlarıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla sahip oldukları bu fitratlarıyla, diledikleri zaman beşerilikten soyutlanıp o en üst ufka yönelirler, yüce melekler topluluğunu dinleyip (vahye muhatap olup) alacaklarını alırlar ve sonra da kullara bunları tebliğ etmek hikmetinden dolayı beşeri özelliklerine dönerler. Onların vahye muhatap olmaları bazen gök gürültüsüne benzer bir sesi duymaları şeklindedir. Sanki peygambere vahyedilen manayı taşıyan sözün sembolü gibi olan bu gürültü, peygamberin o manayı

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 306.

UMRAN KURAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HALDUN'UN PEYGAMBER TASAVVURU

anlayıp kavramasına kadar kesilmez. Bu iletişim bazen de insan şekline girmiş bir meleğin Peygambere gelip onunla konuşarak vahyi ulaştırması ve peygamberin de onun söylediklerini kavraması şeklinde gerçekleşir. İşte peygamberin (beşeri özelliklerinden soyutlanarak) melekle karşılaşması, ondan vahiy alması ve sonra tekrar beşeri özelliklerine dönmesi, diğer taraftan kendisine vahyedilenlerin tamamını anlaması, tek bir lahzada, hatta bir göz kırpmasına yakın bir zamanda gerçekleşiyor. Çünkü bu hal zaman dışıdır. Zaten bu hal de iletişimin çok hızlı gerçekleşmesinden dolayı “vahiy” olarak isimlendirilmiştir. Çünkü vahyin kelime anlamı hızlı ve çabuk olmaktır.”¹²

İlahi mesajı nakletmekle yükümlü olan bir kişi artık görevlendirmeden önceki döneme göre farklı yönlerle mücehhez hale gelmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki durum, söz ve davranışlarıyla sonrakiler arasında fark olacaktır. O'nu tek olarak değerlendirmek isabetli olmayacaktır. İbn Haldun'un Allah Rasûlü'nün beşeri ve elçi yönünü değerlendirme ameliyesi, Peygamberi değerlendiren çalışmalar mukayesesinde farklı görünmektedir.¹³ İbn Haldun, Rasûlüllâh'ın vahiy gelirken beşeri yönden sıyrıldığını, vahiyden sonra ise beşeri yöne döndüğünü ifade etmektedir. Hz. Peygamberin farklı yönlerini değerlendirirken zikredilen beşeri yön ile İbn Haldun'un tespiti bu noktada farklılık arz etmektedir. Çünkü Allah Rasûlü'nün beşeri yönü insani yönü demektir. İnsani yönünü ön plana çıkaran meseleleri, olayları ve mesajları ihtiva etmektedir.¹⁴

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 134.

¹³ Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 80-95; Akyüz, Ali, “Beşer ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sayı: 10, s. 141-175; Bağcı, H. Musa “Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: I, s. 299-320; Akdemir, Hikmet “Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, cilt: XII, sayı: 17, s. 27-39; Kaya, Remzi “Kur'an'da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmî Oluşu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: XI, sayı: 1, s. 29-52; Yenibaş, Hasan”Sihhatli Bir Peygamber Tasavvuru Açısından Peygamberimizin Beşerî ve Nebvî Şahsiyeti”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2013, cilt: XLIX, sayı: 3, s. 65-76; Korkmaz, Sıddık “Peygamber ve Beşer Olarak Hz. Muhammed” , *Hiz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri 17-19 Ekim 2014*, 2015, s. 191-198.

¹⁴ Konu ile alakalı ayet ve hadisler için bakınız: Ben sadece kendisine vahyedilen bir beşerim (Fussilet, 42/6); Nübüvvetten önce gençlik yıllarında sürü otlattım (Buhârî, İcâre, 2); Hz. Peygamber, Medine'ye geldiği gece uyuyamamış, biri gelse de bizi korusa demiş, Sa'd b. Ebî Vakkâs gelmiş ve O'nu korumuştur (Buhârî, Cihad, 70); Ben ancak sizin gibi bir beşerim, sizin gibi hatırlar, sizin gibi unutturum (Müslim, Mesâcid, 92); Bir yolculuk esnasında uyuyakalmış ve sabah namazına uyanamamıştır (Ahmed, *Müsned*, I, 391); Ben Rasûl olmazdan önce bir kuldum, şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür (Abdürrezzak, *Musannef*,

3. RÜYANIN NÜBÜVVETİN BİR PARÇASI OLMASI

Rüya konusu, insanoğlunun bilinmezleri bilme çabasının, hayatında yaşadığı bazı anların anlaşılması ve yönlendirmesinde delil olarak aldığı kendince kaynaklardan birisidir. Tarihsel süreçte rüya konusu farklı disiplinler tarafından tartışılmıştır. Delil olma açısından değerlendirilen rüya hakkında farklı yaklaşımlar söz konusudur. İbn Haldun da rüya konusunda peygamberlerin delillerden bir delil olarak nakletmektedir. Bir hadis şarihi gibi hadisi anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Konu ile alakalı değerlendirmesi şu şekildedir:

“Hz. Peygamber rüyanın peygamberliğin kırk altı parçasından biri¹⁵, bir başka rivayette kırk üç parçasından biri¹⁶ ve diğer bir rivayette ise yetmiş parçasından biri¹⁷ olduğunu ifade etmiştir. Buradaki oranların bizzat kendileri kast edilmemiştir. Maksat, (rüya ile, peygamberlerin özelliği olan gaybi bilgilere sahip olma noktasında) insanların derecelerinin değiştiğidir. Bazı rivayetlerde gelen yetmiş sayısının, Arap dilinde çokluğu ifade etmek için kullanılıyor olması bu söylediğimizin delilidir. Bazıları ise kırk altı parçasından biri olmasını şu şekilde yorumlamışlardır: Vahiy başlangıçta, altı ay süreyle rüya şeklinde gelmiştir. Bu süre ise yarım sene etmektedir. Mekke ve Medine dönemleri dahil Hz. Peygamber’in peygamberliğinin toplam süresi ise yirmi üç senedir ve yarım sene bu toplam sürenin kırk altıda biri yapmaktadır. Ancak bu, bizce gerçeklikten uzak bir görüştür. Çünkü bu sözü (rüyanın, peygamberliğin kırk altıda biri olduğunu) Hz. Peygamber söylemiştir. Bu sürenin, diğer peygamberler için de geçerli olduğunu nereden biliyoruz? Çünkü bu oran, vahyin rüya şeklinde gelmesinin toplam peygamberlik süresine kıyaslanmasıyla elde ediliyor. Dolayısıyla, buradaki oran gerçek anlamda peygamberliğin bir parçasını ifade etmiyor. Bu husus açıklığa kavuştuktan sonra anlaşılıyor ki, buradaki oranlama ile, bütün insanları kapsayan “rüya ile gaybi bilgilere vakıf olma” yeteneğinin,

II, 205); Hz. Peygamber’in birbirini kıskanan eşleri, bazen onu zor zuruma sokabilmişlerdir (Abdürrezzâk, III, 571).

¹⁵ Buharî, Ta’bir, 26; Müslim, Rüya, 8.

¹⁶ Kaynaklarda 43 rakamının geçtiği bir rivayet tespit edemedik.

¹⁷ Müslim, Rüya, 1.

peygamberlerin fitratlarından kaynaklanan özel yeteneklerine olan yakınlığı ifade edilmektedir. Her ne kadar peygamberlerin bu özelliği çok yüksek olsa ve insanların fiilen bu yakınlığı elde etmelerinin önünde çok sayıda engeller bulunsa da. Bu engellerin en büyüğü, maddi (duyu organları ve bunlarla gerçekleştirdiği) algılamalardır. Allah insanları uykudayken bu maddi engellerden soyutlanacak bir fitratta yaratmıştır. İşte bu soyutlanma ve yükselme anında nefis, ruhani alemdeki şiddetle arzuladığı bilgilere yönelmekte ve kimi zaman bir anlığına da olsa istediği bu bilgileri elde etmeyi başarmaktadır. Onun için Hz. Peygamber rüyayı mübeşşirat olarak nitelemiş ve şöyle demiştir: “Peygamberlikten geriye sadece mübeşşirat kaldı”. Dediler ki: “Ey Allah'ın Resülü! Mübeşşirat nedir?” Dedi ki: “Salih bir kişinin gördüğü veya onun için görülen salih rüyadır”¹⁸.¹⁹

İbn Haldun, rüyanın peygamberliğin parçalarından bir parça olmasını iki yönde değerlendirmiştir. Söz konusu rakamların kesretten kinaye olacağına dair görüşlerin olduğunu, bunun ise isabetli olmadığını, asıl dikkate alınması gerekenin rüyada insanların bilinçaltındaki isteklerine yöneldiklerini ona ulaşmada bir müjde olduğunu ifade etmektedir. Peygamberlerin vefatından sonra da insanların salih rüyalarının bu yönlü bir müjde olabileceğini zikretmektedir. İbn Haldun'un değerlendirmesinin klasik kaynakların zikrettiği şerhlerden farklı olduğu tespit edilmektedir.

İbn Haldun rüyanın peygamberliğin cüzlerinden bir cüz olduğuna dair naklettiği rivayetlerde üç farklı rakamdan bahsetmektedir. Ancak rüyanın peygamberliğin cüzlerinden bir cüz olduğuna dair rivâyetler hususunda farklı nakiller bulunmaktadır. İbn Hacer, sözkonusu rivayetleri toplamış, bunların en az 10 farklı kanaldan geldiğine işaret etmiştir. O, konu ile alakalı 26, 40, 44, 45, 46, 49, 50, 70 ve 76 rakamlarını zikretmiştir. Bunlar arasında en “sahîh” olanının 76 olduğunu ifade etmiştir.²⁰ İbn Haldun, konu ile ilgili rivayetlerden öne çıkanları zikrederek diğerlerini gözardı etmiş görünmektedir. Bir nevi örnekleme metoduyla hareket etmiştir.

¹⁸ Buharî, Tabir, 5; Muvatta, Rûya, 3.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 140.

²⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 20-21; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XXII, 362.

4. PEYGAMBERLERİN GAYBI BİLMESİ

Gayb konusu, içinde bilinmezliği barındırması hasebiyle tartışılmalı bir durumdur. Zihinlerdeki bu merak İslami düşüncede farkı boyutlarıyla ele alınmıştır. Gaybın kimin ve ne şekilde bilebileceğine dair ayet ve hadisler çerçevesinde farklı açılardan düşünceler serdedilmiştir. İbn Haldun da bu meyanda özellikle peygamberlerin gaybı bilmesi üzerine bazı değerlendirmeler serdetmiştir. Söz konusu değerlendirmeleri iki açıdan incelemek gerekir. Bunlardan birisi; peygamberler gaybı bilir, ikincisi, söyledikleri herşey Allah'ın takdiridir. Gaybı, sadece Allah'ın bilmesi ve peygamberlerine bildirmesi hususu genel kabul gören bir durumdur. Yaratıcının mahlûkatın kaderini tayin etme ve elçisine bildirmesi gayet tabiidir ve takdirindedir. İbn Haldun'un bu noktada kitabında yer verdiği bir örneği zikretmek yerinde olacaktır:

“Hz. Peygamber, (gaybi haberler veren) İbn-i Sayyad'a²¹, verdiği bu haberlerin gerçeğini açığa çıkarmak için şu soruyu sormuştur: Bu iş sana nasıl geliyor? İbn-i Sayyad şöyle demiştir: “Yalan olarak da doğru olarak da geliyor”: Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “Senin işin karışıktır (doğru ve yanlış birbirine karışmıştır)”.²² Yani, peygamberliğin özelliğinin doğruluk olduğunu ve hiçbir şekilde ona yalan karışmayacağını belirtiyor. Çünkü peygamberlikte, hiçbir yabancı unsurun yardımına başvurulmaksızın, Onun zatında mevcut olan özelliğiyle doğrudan meleklerle bağlantı kurulur.”²³

İbn Haldun'un peygamberlerin gaybı bilmesiyle ilgili en fazla üzerinde durulacak diğer bir yönü ise, O'nların her haber verdikleri gaybi bilginin vahiy kaynaklı olup-olmadığıdır. Peygamberlerin özellikleri açısından yapılan değerlendirmelerde üzerinde en fazla tartışma yaşanan hususlardan biri olması hasebiyle konu ehemmiyet arz etmektedir. İbn Haldun'un konu ile ilgili düşüncesini ortaya koyabilecek örnek şu şekildedir:

²¹ Abdullah b. Sayyâd hakkında âlimlerin farklı tespitleri söz konusudur. Yahudi olduğu, kehanetlerde bulunduğu, Deccal olduğu, Yezid döneminde h. 63 yılında ortadan kabolduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. İmam Mâlik Muvatta da ondan bir rivayette bulunmuştur (Nevevi, *Tehzibü'l-esma ve'l-lügât*, I, 887; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-Sahabe*, I, 626; İbn Hacer, *el-İsabe fi temyizi's-Sahâbe*, V, 192).

²² Ahmed, *Müsned*, VII, 463; Buhârî, *Edeb*, 97; Müslim, *Fiten*, 87; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 16.

²³ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 127.

“*Bil ki onların bu konuda haber verdikleri şeyler özellikleri gereği ve zorunlu olarak doğrudur.*”²⁴ ifadesiyle peygamberlerin gayr-ı metlûv bilgi aldıklarına da inanmaktadır. İbn Haldun’un özellikle gayb konusunda peygamberlerden nakledilen haberlerin doğruluğuna inancı tamdır. Diğer insanların bilmediği, sadece peygamberlerin vakıf olup ifade ettikleri meselelerin mutlaka ilahi bir boyutla desteklendiğine, kaynağın ilahi olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuç, İbn Haldun’un, vahy-i metlûv yani Kuran’ı Kerim ve gayr-ı metlûv yani Kuran dışı gaybi bilgilerin peygamberler tarafından nakledildiğini kabul etmektedir. Hadis ilmi açısından tartışılan sünnet/hadis’in gayr-i metlûv olup-olmama hususuna²⁵ dâhil olduğu, gayr-i metlûv bilgilendirmenin katında değer ifade ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Haldun’un Peygamberin gaybı bilme hususundaki görüşlerine bakıldığında genel islami düşüncenin hilafına hareket etmediği sonucuna ulaşmak mümkündür. Çünkü ayetler incelendiğinde, gaybın sadece Allah tarafından ve müsaade ettiği, haber verdiği kişiler tarafından bilinebileceği zikredilmektedir.²⁶ İlgili ayetlerden hareketle İbn Haldun da, gaybı sadece Allah’ın bildiğini ve O’nun müsaadesiyle peygamberler tarafından bildirildiğini düşünmektedir. Herşeyin Allah’ın bildirmesiyle meydana gelebileceği düşüncesinden hareketle, Peygamberin Kuran dışında da naklettiği gaybi bilgilerin seçilmiş bir insan olmaları hasebiyle vahiy kaynaklı olabileceğini düşünmektedir. Bu durum, hadis ilminde çok fazla üzerinde tartışma meydana gelen vahy-i gayri metlûv değerlendirmelerinde tarafını belli etme anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun, gaybı sadece Allah’ın bildiğini ve onun bildirmesiyle peygamberlerinin bilebileceğini, seçilmiş bir elçi olarak onlardan serdedilen her gaybi bilginin ilahi bir yönden azade olamayacağını düşünmektedir.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 127.

²⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bakınız: Önkal, Ahmet, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv”, Kur’ân ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997) Bildiriler, Ankara, 1999, s. 55-69.

²⁶ Cin, 72/26-27. İlgili ayetlerde şöyle geçmektedir: “O, bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak dilediği Peygamberler bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar.”

5. PEYGAMBERLERİN İSMET SIFATI

İsmet (عصم) kelimesi, korumak, muhafaza etmek ve men etmek anlamlarına gelmektedir.²⁷ Kuran-ı Kerim’de Müslümanların kendilerini haramlardan koruması hususunda on bir farklı ayette zikredilen bir kelimedir.²⁸

İsmet konusu, özellikle peygamberlerin sıfatları söz konusu olduğunda gündeme gelen bir konudur. Âlimler genellikle sıdk, emanet, tebliğ ve fetanet sıfatlarıyla birlikte ismeti de zikretmişlerdir. Tarihi süreçte âlimler peygamberlerin sıfatları noktasında farklı sayıda tespitlerde bulunmuşlardır.²⁹ Söz konusu âlimlerin tespitlerinde ismet sıfatı önemli bir yer tutmuş, niteliği hususunda değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

İsmet sıfatı hakkında âlimlerin iki farklı değerlendirmesi vardır. Bunlardan Ehl-i Sünnet âlimlerinin genel görüşü peygamberlerin hem nübüvvet öncesi hem de sonraki dönemde küçük zelle ve hatalar hariç herhangi bir günah işlemedikleri yöndedir. Mutezile ise, Peygamberlerin hem nübüvvet öncesi hem de sonrasında günah işlemediklerini düşünmektedirler. Konu ile ilgili Ebû Hanife (v. 150/767)’nin görüşü şu şekildedir: “*Bütün peygamberler küçük ve büyük günah işlemekten, küfürden ve çirkin işlerden korunmuşlardır. Onlardan sadece zelleler ve hatalar sadır olabilir.*”³⁰ Mutezile’den Kadı Abdülcebbar (v. 415/1024) ise, nefreti celbedeceği ve peygamberin getirdiği şeylerin kabulünü engelleyeceği için peygamberin büyük ve küçük günahlardan korunmasının vacip olduğu tespitinde bulunmaktadır.³¹

İbn Haldun, ismet konusunu iki yönde ele almaktadır. Bunlardan birisi, ismet sıfatının yaratılıştan gelen bir özellik olduğu, ikincisi ise, ahlaki yöndür. Şimdi bunları ayrı başlıklar halinde inceleyelim.

²⁷ İbrahim Mustafa, Ahmet Ziyâd, Hâmid Abdülkadir, Muhammed Neccâr, *Mu’cemü’l-Vasîd*, Dâru’d-Da’ve, II, 605.

²⁸ Yusuf, 12/32; Âl-i İmrân, 3/103; Hac, 22/78.

²⁹ Konu ile ilgili farklı tanımlamalar ve değerlendirmeler için bk: Türcan, Galip, “Peygamberlerin İsmeti Meselesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003/2, sayı: 11, s. 92.

³⁰ Ebu Hanife, *el-Fıkhü’l-Ekber*, s. 37-39.

³¹ el-Kâdî Abdülcebbar, Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, tahkik: Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire 1996/1416, 572. Ayrıca bakınız: Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 34/260, İstanbul, 2007.

5.1. İsmet Sıfatı Yaratılış Kaynaklıdır

İbn Haldun'un ismet sıfatının yaratılıştan kaynaklı meydana geldiğine dair gösterdiği misaller şu şekildedir:

“Sahîh hadislerde şu rivayetler gelmiştir: Hz. Peygamber genç bir delikanlı iken amcası Abbas ile (yeniden inşa edilmekte olan) Kabe'ye taş taşıyordu. Taşı elbisesinin eteğine koymuştu. (Farkında olmadan) avret yeri açılınca bayılıp düşmüş ve avret yeri kapanmıştır. Yine bir keresinde oyun ve eğlencenin olduğu bir düğüne davet edilmiş, ancak (düğüne gittiğinde) ağır bir uykuya dalıp güneş doğana kadar uyanmamış ve böylece onların yaptıklarından uzak kalmıştır.³² Yani Allah, O'nu bütün bunlardan arındırmıştır. Hatta o, tabiatı gereği hoşa gitmeyecek yiyeceklerden de uzak duruyordu. Asla soğan ve sarımsak yemiyordu. Ona bunun sebebi sorulduğunda ise şöyle demiştir: “Ben sizin konuşmadığınız kimselerle (meleklerle) konuşuyorum”. ”³³

“Hz. Peygamber, kendisine ilk vahiy geldiğini eşi Hz. Hatice'ye haber verince, Hz. Hatice gelenin melek (Cebrail) olup olmadığını sınamak için Hz. Peygamber'e, “*Beni elbisenin içine al*” demiş, Hz. Peygamber öyle yapınca melek ondan uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Hatice şöyle demiştir: “*O kesinlikle bir melektir, bir şeytan (cin) değildir*”.³⁴ Bunun anlamı, meleklerin mütesettir olmayan kadınların bulunduğu mekanlara girmeyeceği için, Allah Rasûnün yanında Hz. Hatice olması sebebiyle gelen vahiy meleğinin Cebrail olduğu anlaşılmaktadır. Yine Hz. Hatice Peygamberimize, meleğin en çok hangi renk elbise içinde gelmeyi sevdiğini sormuş, Peygamberimiz, beyaz ve yeşil demesi üzerine, “*Şüphesiz o bir melektir*” demiştir. Bunun anlamı ise, beyaz ve yeşilin, hayır ve iyiliğin sembolü ve meleklerin (sevdiği) renklerden olduğu ve bunun için gelenin melek olduğudur. Bunun gibi örnekler çoktur.”³⁵

İbn Haldun, ismet anlayışının hem İslam öncesi hem de sonrasında etkin olduğunu ifade etmektedir. Bunun en önemli kanıtı, nübüvvetten önce meydana gelen olaylarla, nübüvvet sonrası meydana gelenleri peş peşe zikretmesidir. O, Hz. Peygamber'in İslam

³² Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, II, 33-34.

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 128.

³⁴ Buharî, *Bed'u'l-Vahy*, 1.

³⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 128.

öncesi hayatıyla alakalı nakledilen en önemli olayları zikretmektedir. Avret yerinin kapatılması, düğüne gidişinin engellenmesi ve başkalarına rahatsızlık vermemek için soğan ve sarımsak yemekten kaçınması örneklerinin, günah boyutundan ziyade hata nitelikli olduğunu düşünmek gerekir. Bu noktada, İslam öncesi ve sonrası ismet sıfatını taşıması Allah Rasulü'nün ilahi bir korumaya alındığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu düşüncesiyle onun Ehl-i Sünnet'in ismet anlayışını benimsediği sonucuna varmak mümkündür. İsmet anlayışını delillendirirken zikredilen örnekler şeklen nübüvvet öncesi ve sonrası günahsızdır anlayışını ifade ederken Mutezile'nin görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetlerin detaylarına bakıldığında ise Ehl-i Sünnet'in anlayışında olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

5.2. İsmet Sıfatında Ahlaki Yön

İbn Haldun'un peygamberin ismet sıfatı hakkında belki de en dikkat çekici tespiti ahlaki yöndür. Peygamberlerin nübüvvet öncesi ve sonrası hayatlarında ahlaki yönlerinin sabit olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla peygamberlerin yaratılış itibarıyla ismet sıfatıyla mücehhez olarak dünyaya geldiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Bu düşüncesini somut hale getirirken, peygamberin nübüvvet öncesi ve sonrası yaşantısından örnekler vermekte, özellikle nübüvvet öncesine vurgu yapmaktadır. Konu ile ilgili rivayetleri şu şekilde zikretmektedir:

“Peygamberlerin bir diğer alameti, insanları dine ve ibadete davet edip, onlara namaz kılmak, infakta bulunmak ve iffetli olmak gibi güzel hasletlere çağırmasıdır. Hz. Hatice ve Hz. Ebû Bekir, bu hususu Hz. Peygamber'in doğruluğuna delil kabul etmişler ve O'nun ahlaki ile kişiliğinin dışında başka bir delil aramamışlardır. “Sahîh” bir rivâyette geldiği gibi, Hz. Peygamber'in İslam'a davet mektubu Bizans İmparatoru Herakles'e ulaşınca, Herakles o sırada Bizans'ta bulunan ve içlerinde Ebu Süfyan'ın da olduğu bir grup Kureyşliyi yanına çağırtmış ve onlara Hz. Peygamber'in durumunu sormuştur. Aralarındaki konuşma şu şekilde geçmiştir: Herakles: “Size neyi emrediyor?” Ebu Süfyan: “Namaz kılmayı, oruç tutmayı, akrabayı ziyaret etmeyi, iffetli olmayı . . . “ Sorular ve cevaplar bu şekilde sürmüştü ve sonunda Herakles şöyle demiştir: “Eğer söylediklerin doğruysa, o bir peygamberdir ve şu anda ayağımın altındaki bu topraklara da hakim olacaktır”: Herakles'in

*iffet ile kastettiği, bütün kötülüklerden sakınıp korunmak anlamındaki ismettir. İsmetin, dine ve ibadetlere davet etmenin, nasıl onun peygamber oluşunun delili olarak kabul edildiğine dikkat edilsin. Bunları bilince de onun ayrıca bir mucize göstermesine ihtiyaç duymamışlardır. Çünkü bunlar peygamberlik alametlerindedir.”*³⁶

İbn Haldun'un ismet anlayışı, İslam öncesi ve sonrası dönemi kapsamaktadır. Ahlaki yönleri ifade etmesiyle de yaratılıştan gelen bir sürece işaret etmektedir. Dolayısıyla ismet, peygamberlerin vacip sıfatlarından birisidir. Ehl-i Sünnet'in görüşüyle benzerlik arz etmekte, ancak ahlaki yöne dikkat çekerek umran anlayışının ahlak temelli olduğunu, bunun da toplumun değişim sürecinin etkeni olduğunu beyan etmektedir.

6. MUCİZELERE BAKIŞ

Mucize, “aciz” kökünde türemiş bir kelimedir. Aciz bırakma anlamında kullanılmaktadır.³⁷ Peygamberlerin risaletlerini anlatma yolunda Allah'ın izni ve yardımıyla meydana gelen olağanüstü olaylardır. Kelam âlimleri mucizeyi üç gruba ayırmıştır. Bunlar, geçmiş Peygamberlerin yaşadığı olağanüstü olaylara “*hissi mucize*”, Hz. Peygamber'in vahye dayanarak verdiği gaybi bilgileri ihtiva eden “*haberi mucizeler*”, daha çok Allah Rasûlü'nün ahlaki yönünü ele alan “*akli mucizeler*”dir. Rasûlüllâh'ın hayatına bakıldığında her üç mucizeden örneklerin olduğuna şahit olunmaktadır.³⁸

İbn Haldun, mucize konusunda şunları ifade etmektedir: “*Mucizeler, insanların bir benzerini meydana getirmekten aciz oldukları fiillerdir. Onun için bunlara “mucize” (aciz bırakan, çaresiz bırakan) denmiştir. Bunlar kesinlikle kulların olağan insani vasıflarıyla güç yetirebileceği şeyler değildir. Bu gibi mucizelerin meydana gelmesi ve peygamberlerin doğruluklarına delil olmaları konusunda insanlar farklı görüşlere sahiptirler”.*³⁹

İbn Haldun, mucizenin insanların yapabilecekleri arasında olmadığını, güçlerini aştığını beyan ederken farklı ekollerin görüşlerine de işaret etmektedir. Bunlardan birisi

³⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 128-129.

³⁷ Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 174.

³⁸ Konu ile alakalı geniş bilgi için bakınız: Bulut, Halil İbrahim, “Mucize”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 351.

³⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 130.

Kelamcılardır. Kelamcılar “*fail-i muhtar*” (Allah’ın dilediğini yapan olduğu) görüşüne dayanarak, mucizelerin peygamberlerin değil Allah’ın kudretiyle meydana geldiği görüşündedirler. Her ne kadar Mutezile mezhebine göre fiiller insanların kendilerinden meydana geliyorsa da, mucizeler onların yapabileceği cinsten olaylar sayılamaz. Diğer kelamcılara göre ise mucizelerde peygamberin tek yaptığı, Allah’ın izni ile gerçekleşen o mucize sayesinde (inkarcılara bir benzerini getirmeleri konusunda) meydan okumaktır. Peygamber, mucize gerçekleşmeden önce, meydana gelecek olan mucizenin söylediklerinin doğru olduğuna delil teşkil edeceğini söyler. Mucize gerçekleşince, bu durum, Allah’ın onun (peygamberlik iddiasının) doğru olduğunu onaylaması yerine geçer ve peygamberin hak bir yolun elçisi olduğunu kesin olarak ispat eder. Mucizede hem olağanüstü fiili ortaya koyma, hem de (bu fiilin bir benzerinin gerçekleştirilmesi konusunda) açık bir meydan okuma vardır. Onun için de meydan okuma mucizenin bir parçasıdır.⁴⁰

İbn Haldun, mucizenin peygamber eliyle inanmayanlara bir meydan okuma olduğunu ifade ettikten sonra, bunun ne ile gerçekleştiğini de zikretmektedir. Peygamberlerin meydan okuma vesilesini Hz. Peygamber özelinde Kuran-ı Kerim ile açıklamaktadır. Bu düşüncesini şu şekilde serdetmektedir:

“Bütün bu hususlar açıklığa kavuştuktan sonra bil ki, delil olma noktasında mucizelerin en büyüğü ve açık olanı, peygamberimiz Hz. Muhammed’e indirilen Kur’an-ı Kerim’dir. Çünkü peygamberlerin, peygamber olduklarını doğrulayan mucizeleri genellikle kendilerine Allah’tan gelen vahyin dışında bir şeydir. Ancak Kur’an’ın bizzat kendisi, meydan okuyan, olağanüstü ve mucize bir kelimedir. Kur’an, Hz. Muhammed’in doğruluğuna bizzat kendisi delildir ve onun dışında bir başka mucizevi delile de ihtiyaç yoktur. O, delil olma ve (kendisinin de eşsiz belagati ve diğer özellikleriyle Allah’tan gelmiş olması bakımından) delillendirilmiş olma özelliklerini kendisinde toplayan en açık delildir. Hz. Peygamber’in şu sözü buna işaret etmektedir: “Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların iman etmeleri için, kendisine apaçık deliller verilmemiş olsun. Bana verilen mucize ise, bana vahyedilmiş olan Kur’an’ dır. Ve ben kıyamet gününde en fazla tabisi (ümmeti) olan

⁴⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 130.

*peygamber olmayı ümit ediyorum”.*⁴¹ *Bu hadiste mucize, -ki o bizzat vahyin (Kur'an'ın) kendisidir- delil olma noktasında böylesine açık ve güçlü olduğu için, ona inanıp doğrulayanların, yani Hz. Muhammed'e iman edip tabi olan ümmetinin sayısının da o kadar çok olacağına işaret edilmektedir.*⁴²

İbn Haldun'un mucize anlayışı, ilk başta kelime anlamından hareketle aciz bırakıcı olduğuna vurgu yapmaktadır. Aciz bırakırken, bunun gerçekleşme yolu olarak meydan okuma usulünü benimsemekte ve bunu delillendirmektedir. Kuran-ı Kerim'i de İslam toplumunun elindeki en büyük mucize olduna da işaret etmektedir. O, konu ile alakalı düşüncelerini serdederken mutlaka farklı ekollerin tezlerine yer vermektedir.

7. PEYGAMBERİN GELMESİYLE BİRLİKTE KAHİNLİĞİN BİTMESİ

İnsanoğlu varolduğu sürece bilinmeyenlere muttali olma çabası olmuştur. Bilinmezliğe ulaşmanın belli başlı yolları, vahiy, kehanet, fal vs. dir. İslam, sahîh bilgi temeli üzerine kurulduğu için vahiy kaynaklı bilgiler muteberdir. Kendinden önce uygulanan fal okları ve kahinlerin ifadelerini ise lağvetmiştir. Ancak bunların hangi durumda ortadan kaldırıldığı, peygamberliğin bunu ortadan kaldırmada ne gibi bir etki ve tasarurufa sahip olduğu hususunda ise ihtilaflar meydana gelmiştir. İbn Haldun, peygamberlik-kahinlik ilişkisi hakkında düşüncelerini serdetmiş, farklı kanaatlere ise işaret etmiş, bu arada tercihini de beyan etmiştir. Konu hakkında düşünceleri şunlardır:

“Bazı kimseler, Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilişinden itibaren, kahinliğin sona erdiğini iddia ediyor. Çünkü Kur'an'ın da bildirdiği gibi şeytanlar (cinler), o zamandan beri gökyüzününün (meleklerin) haberlerini dinlemekten men edilmişler ve dinleyenler ise (melekler tarafından atılan) ateş parçalarına muhatap olmaktadırlar. Sonuçta kahinler de gökyüzününün haberlerini şeytanlardan aldıklarına göre, bu iddiaya göre o günden itibaren kahinliğin hükmü de ortadan kalkmış oluyor. Ancak söyledikleri, iddialarına kesin bir delil teşkil etmiyor. Çünkü kahinler (gayba ait) bu bilgilere şeytanlar

⁴¹ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an, 1, İ'tisam, 1; Müslim, İman, 239.

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 131.

aracılığı ile ulaşmış oldukları gibi, yukarıda söylediğimiz üzere bazen kendi nefislerindeki yetenekleri ile de ulaşmaktadırlar. Aynı şekilde, şeytanlar gökyüzünün haberlerinden sadece bir çeşidini dinlemekten men edilmişlerdir ki, o da peygamber gönderilmesiyle ilgili haberlerdir. Bunun dışındakilerden men edilmemişlerdir. Diğer taraftan şeytanların haber dinlemelerindeki bu kesinti sadece Hz. Peygamber dönemindeydi. Belki de ondan sonra tekrar eski hallerine dönmüşlerdir. Bu konuyla ilgili Kur'an'da şöyle deniyor: “ (Cinler dediler ki) : “Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk.” “Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışık bulur.”⁴³.⁴⁴

İbn Haldun, kahinlerin gökyüzünden haber dinleme eylemlerinin nübüvvetle bittiğini düşünenlere⁴⁵ karşı çıkmaktadır. İlgili ayette dinlemek isteyenlere bir ateş topu atılacağı beyan edilmektedir. İbn Haldun ise, bunun vahiy gelme zamanlarıyla sınırlı olacağını, Peygamber (s.a.s.)’den sonra ise olmayacağını ifade etmektedir. Bu düşüncesini bir teşbihle şu şekilde anlatmaktadır: “Bir peygamber’in zuhur etmesi durumunda, bu tür algılamaların (kahinlerin gaybtan haberdar olmalarının) hepsi, tıpkı güneşin varlığı halinde yıldızların kaybolması gibi ortadan kaybolup silinirler. Peygamberlik, varlığıyla diğer bütün ışıkların kaybolup silindiği en büyük nurdur.”⁴⁶ İslam âlimlerinin konu ile ilgili görüşlerine bakıldığında durumun İbn Haldun’un ifade ettiği farklı olmadığı tespit edilmektedir.⁴⁷

İbn Haldun, kehanetin peygamber öncesi mi kesildiği yoksa sonra da devam edip etmediğinin sebepleri üzerinde de durmaktadır. Bu çerçevede örnekler de vermektedir.

“Onları kehanette ve peygamberleri yalanlamakta ısrar ettiren şey, peygamberliğin kendilerine ait olmamasına karşı duyulan derin hırstır. Ümeyye b. Ebû Salt -ki peygamberlik iddiasında bulunmakta çok hırslıydı, İbn-i Sayyad, Müseylime ve diğerlerinin de aynı

⁴³ Cin, 72/8-9.

⁴⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 138.

⁴⁵ Elmalı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, VIII, 378-379; Karaman, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kafi, Gümüş, Sadettin, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2007, V, 475-476.

⁴⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 138.

⁴⁷ Çelebi, İlyas, “Kâhin”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 171-172.

konumda olan kişilerdi. Ancak daha önce kahin olup da sonradan hakikati gören kişiler ise, imanlarının kuvvetliliği açıdan temayüz ediyorlar. Tıpkı Tulayha Esedi ve Sevad bin Karib gibi . . . Bu ikisi, imanlarının güzelliği sayesinde İslami fetihlerde büyük yararlılıklar göstermişlerdir.”⁴⁸

SONUÇ

Peygamber'in vefatından günümüze bireylerin O'nu tasavvurunda farklılıklar göstermektedir. Konu ile ilgili düşünce serdedenlerin ulaştığı neticeler bilgi birikimi, araştırma düzeyi ve meseleye nereden baktığıyla doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır. Peygamber tasavvurları, bireylerin elçileri nasıl algıladıklarının bir göstergesidir. Farklı İslami disiplinlerin peygamber algılarındaki farklılıklarda içinde buldukları alanın bakış açısıyla paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumu, alanla ilgili yapılan çalışmalarda görmek mümkündür.

Çok yönlü bir bilgi birikimine sahip İbn Haldun'un peygamber tasavvuruna umran kuramı etki etmiştir. Yedi ana başlıkta tespit etmeye çalıştığımız peygamber tasavvurunda özellikle meselelerin sosyal yönlü tahlilleri dikkat çekmektedir. Mesela, peygamberin toplumun asil insanlarından olması, beşer peygamber düşüncesinde vahiy alırken geçen süre haricinin kapsam içinde olması, ismet sıfatında ahlaki yönün olduğuna işaret etmesi ve buna müslüman olmayanların ifadeleriyle delil getirmesi... Mezkur konularda özellikle toplumsal yön üzerinde durmaktadır. Başlıklar çerçevesinde zikrettiği rivâyetler incelendiğinde 13 hadis tespit edilmektedir. Bunlardan 10'u "sahih" 3'ünün ise kaynağı bulunamamıştır. Söz konusu rivâyetler dikkate alındığında onun peygamber tasavvurunu oluşturan hadis anlayışının büyük oranda sağlam rivayetlerden meydana geldiği söylenebilir.

İbn Haldun'un peygamber tasavvurunda, konu ile alakalı çalışma yapan âlimlerin de bahsettiği benzer başlıklar bulunmaktadır. Bunlar, peygamberlerin kâhinliği bitirmesi, rüyanın nübüvvetin bir parçası olması, mucizeler ve gaybı bilmesi... Söz konusu başlıklar ortak bahsedilen mevzulardır. Ancak ortak bahsedilen konuların değerlendirilmesinde ise İbn

⁴⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 138.

Haldun kendine özgü yorumlama yönünü tespit etmekteyiz. Dolayısıyla onun peygamber tasavvurunda ziyadesiyle umran kuramının etkisini görmek mümkündür. Zikrettiği yedi başlağın her birinde sosyal yönlü değerlendirme söz konusudur. Ancak peygamber tasavvuru ile ilgili araştırma yapan diğer âlimlerin zikrettiği konularla benzerlik arzeden başlıklar, değerlendirmeler ve tespitler yaptığı da görölmektedir.

KAYNAKÇA

ABDURREZZAK, Ebû Bekir İbn Hemmâm es-San'anî, *el-Musannef* nşr. Habiburrahman el-Azamî, el-Mektebetü'l İslamî, Beyrut, 1983.

AHMED B. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî el-Bağdadî, *el-Müsned* nşr. Şuayb b. Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.

AKDEMİR, Hikmet, "Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 2007, cilt: XII, sayı: 17, s. 27-39.

AKIN, Nimetullah, "Delâ'ilü'n-Nübüvvenin İşlevselliği Üzerine", *Usûl: İslam Araştırmaları*, Adapazarı, 2007, sayı: 8, s. 47-70.

AKYÜZ, Ali, "Beşer ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sayı: 10, s. 141-175.

ALBAYRAK, Ahmet, "Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, cilt: IX, sayı: 9, s. 589-602.

BAĞCI, H. Musa "Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 1999, cilt: I, s. 299-320.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sahibi 'ş-Şeria*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, (nşr. Mustafa Dîb el-Buğa), I-VI, Dâru İbn Kesîr, Lübnan, 1407.

UMRAN KURAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HALDUN'UN PEYGAMBER TASAVVURU

BULUT, Halil İbrahim, “Mucize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul, 2005, XXX, 350-352.

ÇELEBİ, İlyas, “Kâhin”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 171-172.

DEMİRCİOĞLU, Aytekin, “Gazali ve İbn Haldun'da Narsistik Yönelimler = Narsistic Tendencies of Ghazali and Ibn Khaldun”, *[UHIVE] Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 3, s. 62-76.

DURMUŞ, İsmail, “Mukaddime”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 115-117.

EBÛ ABDULLAH ZEYNÜDDİN MUHAMMED B. Ebî Bekir b. Abdilkadir Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, byy., ts.

EBÛ HANÎFE, Numan b. Sâbit, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (İmam-ı Azamın Beş Eseri), Türkçesi: Mustafa Öz, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981.

EL-HUSRÎ, Satı, “İbn Haldun Sosyolojisi”, çeviren: Mehmet Bayyigit, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, sayı: 4, s. 223-230.

EL-KÂDÎ Abdulcebbar, Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, tahkik: Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1416.

ELMALI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.

ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

GÖRGÜN, Tahsin, “İbn Haldun”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 543-555.

GÜMÜŞ BÖKE, Emine, “İbn Haldun ve Fıkıh İlmine Dair Görüşleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24, s. 93-107.

İBN HACER, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Ahmed b. Ali b. Muhammed), Dârû'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed el- Hadramî, *Mukaddime* (çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.

İBRAHİM MUSTAFA, Ahmet Ziyâd, Hâmid Abdülkadir, Muhammed Neccâr, *Mu'cemü'l-Vasîd*, Dâru'd-Da've, byy., ts.

KARAMAN, Hayrettin, Çağrıcı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadettin, *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara, 2007.

KAYA, Remzi “Kur'an'da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmî Oluşu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: XI, sayı: 1, s. 29-52.

KORKMAZ, Sıddık, “Peygamber ve Beşer Olarak Hz. Muhammed” , *Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri 17-19 Ekim 2014*, 2015, s. 191-198.

KÖKTAŞ, Yavuz, “İbn Haldun'un Mukaddime Adlı Eserinde Hadîs İlimleri ve Hadîs-Sosyoloji İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: VII, sayı: 1, s. 299-343.

MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Hâccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.

OKUMUŞ, Ejder, “İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları” , *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 1999, cilt: IV, sayı: 6 (1), s. 183-209.

ÖNKAL, Ahmet, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv”, *Kur'an ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997) Bildiriler*, Ankara, 1999, s. 55-69.

ÖZER, Zülküf, Ebû Hâtim er-Râzî'ye Göre Hz. Muhammed'in Peygamberlik Delilleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım, 2015.

TÜRÇAN, Galip, “Peygamberlerin İsmeti Meselesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003/2, sayı: 11, s. 91-123.

ULUDAĞ, Süleyman, “İbn Haldun”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 538-543.

UMRAN KURAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HALDUN'UN PEYGAMBER TASAVVURU

UTKU, Nihal Şahin, İslamiyet Öncesi Arabistan I, www.sonpeygamber.info/islam-onesi-donemde-arabistan.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), XXXIV, 257-262, İstanbul, 2007.

YENİBAŞ, Hasan, “Sıhhatli Bir Peygamber Tasavvuru Açısından Peygamberimizin Beşerî ve Nebevî Şahsiyeti”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2013, cilt: XLIX, sayı: 3, s. 65-76.

YILDIRIM, Yavuz, “Türkçe’de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 4, s. 139-174.